

A NÉPOKTATÁS HELYZETE SOMOGY MEGYÉBEN
A KIEGYEZÉS ELŐTTI ÉVEKBEN

A feudális gazdasági és társadalmi kööttségek felszámolása viszonylag gyors, dinamikus fejlődést indított el Somogy megyében is; hatása már az 1860-as évek elején kimutatható.¹ A nagybirtok átalakulásának segítésére, „az ipar és gazdászat előmozdítására” 1860-ban létrejött Somogy megyei Gazdasági Egyesület tevékenysége nyomán megélnkült a hitelélet; a közlekedés és a kereskedelem fejlesztését szolgáló megyei intézkedések születtek, és megindult az ipartelepítés. A megye politikai arculatát meghatározó nagy- és középbirtokos nemesség — kompromisszumok árán is — készült a politikai hatalom visszaszerzésére.

A megye politikai vezetése 1860—61 mozgalmas hónapjai után kikerült a bizottmányi gyűlés és a megyei választmányok kezéből; a megye ügyeit a provizórium időszakában a főispáni helytartó által vezetett vármegyei tisztszék intézte. Az „ügyvitel folyamatosságára” és a „lezáratlan kérdések” rendezésére irányuló erőfeszítések sem tudták azonban leplezni azokat az ellentéteket, amelyek az úrbéri rendezések során, a tagosítások alkalmából újra meg újra a felszínre kerültek. „A felzgatott szenvedélyek lecsillapításából és a rendnek és törvényes engedelmességnek helyreállításából”² hozott intézkedések sem tudtak úrrá lenni a megromlott „közbatársági viszonyokon”. A parasztság és az uradalmi cselédség egyre gyakrabban került összeütközésbe a hatóságokkal, hol a területszámítási viták, hol dohánycsempészség, hol a katonaaállítási vagy az adófizetési kötelezettség megtagadása miatt. Az ellenállás útkeresése, a paraszti önkormányzatért vívott harc sajátos formájaként — és eredményeképpen — ebben az időszakban indult meg megyénkben is különböző gazdasági körök, olvasóegyletek szerveződése.³ Mindez gyorsította a kiegyezés megyei előkészületeit. 1865-től a vármegyei önkormányzat közzogi kérdéseinek tanulmányozására szervezett illegális megyei bizottmány már az 1867-ben a „köztörvényhatósági jogok letéteményeseként” fellépő megyei bizottmányi gyűlés tevékenységét készítette elő.

Bár a megyei autonómiát felfüggesztő 1861. november 4-i leirat nem zárta ki az iskolák ügyével foglalkozó, „kevés számú tagokra szorított választmány”

¹ Erre vonatkozóan I. Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történeti olvasókönyv. Kaposvár, 1968. A népességre vonatkozó statisztikai adatokat „A történeti statisztika forrásai.” (Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957.) c. mű alapján közli. — Kanyar József: A megyei közgyűlés és bizottmányai Somogyban. (1860—1871.). Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Bp. 1970. 285—315. — Mérey Klára: A magyar parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba. Bp. 1965.

² Somogy megyei Levéltár (a továbbiakban: SML.): Tisztszékki jegyzőkönyvek. 1539/1862.

³ 1861-ben alakult meg a Városhídvégi Olvasó Egylet; több — a kiegyezés után legalizált — olvasókör (pl. Szil, Szabás, Karád, Igal, Csokonya, Szőlősgyörök) tevékenységének kezdete erre az időszakra tehető. — L. SML: „Kimutatása — a Somogy megyében létező mindennemű egylet-, casinók-, takarékpénztáraknak, minden című köröknek, jótékonyági és pénzümveleti társaságoknak és intézeteknek.”

működését,⁴ ennek tevékenységéről az 1867-ig terjedő időszakban csak szórványos adataink vannak. A tisztiszék ügyvitelében, jegyzőkönyveiben, a főispáni beszédekben, a főispánhoz benyújtott bizalmas alispáni jelentésekben csupán néhány jelentéktelen adat utal a népoktatás kérdésére.⁵

A tanügy irányítása 1861-ben — a forradalom előtti állapotoknak megfelelően — a helytartótanács kezébe került.⁶ A visszaállított 1845-ös iskolaszervezet a vármegyéket kirekesztette a népoktatás közvetlen felügyeletéből: „Az iskolák főkormányzója a helytartótanács, mely az elemi oktatásra a királyi főigazgatók által ügyel fel. Ezek alatt állnak az esperesek, mint kerületi felügyelők; — minden iskola helyi felügyelője a helybeli lelkész.”⁷ A helyi (megyei, járási) közigazgatási szervek feladata az iskolaállítási és -fenntartási kötelezettség, ill. a tankötelezettség betartásának ellenőrzésére korlátozódott. A helytartótanácsi rendelkezések esetenként ezen túlmenő feladatokat is bízta a megyei hatóságokra (pl. statisztikai adatok összegyűjtése, ellenőrzése, a tanítók munkájának elbírálása). Ezek a lépések azonban gyakran az egyházi hatóságok tiltakozását váltották ki.

A népoktatás ügyének — a fentiek szerint előírt — gondozását az alispáni hivatal ügyvitelében kísérhetjük figyelemmel. A hivatal a helytartótanácsi rendelkezéseknek többnyire szó szerinti és kommentár nélküli továbbításával és a szolgabiráktól beérkező jelentések rendezésével sajátos közvetítő szerepet játszott; aktív, kezdeményező szerepére utaló adattal nem rendelkezünk. Annak a határozott fellépésnek, amellyel Zala és Somogy vármegyék 1845—46-ban tiltakoztak az egyházi befolyás növelése, a megerősített egyházi iskola-felügyelet ellen, és a közigazgatási hatóságoknak követelték a felügyelet jogát, korszakunkban nyoma sincs.⁸

A kiegyezés előtti évek megyei népoktatási helyzetét a helytartótanács által 1861 őszén elindított és az 1862/63-as tanévre vonatkozó hatósági statisztikai adatfelvétel alapján mutathatjuk be.⁹ A „mintatáblázatok” 1863. május végén kerültek le a megyéhez, ill. a járási hatóságokhoz. A beküldési határidő július 5. volt, az adatgyűjtés azonban csak szeptemberben fejeződött be. A korántsem teljes, sok pontatlan, megbízhatatlan adatot tartalmazó táblázatok ismé-

⁴ „Mindamellet, miután a közbátorság fenntartása, a közlegő marhavész elleni óvó intézkedések, az oskola és árva ügy rendes vezénylete — nem zárván ki egyes tisztviselők működését... [az érintett és azokhoz »hasonnemű« ügyek] kevés számú tagokra szorított választmányok felügyeletére... bizassanak.” — A Helytartótanács 1861. november 4-én kelt leirata. SML: Főispáni elnöki iratok. 108/1861.

⁵ SML: Tisztiszéki jegyzőkönyvek. 1037, 1125/1862., 1/1863. — Főispáni elnöki iratok. 94, 96/1965., 102, 108, 113/1866.

⁶ Vö.: A magyar nevelés története. Szerk. Ravasz János. 3. átd. kiad. Bp. 1968.; — Balogh István: A paraszti művelődés. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 2. köt. 487—564. — Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás. Bp. 1896.

⁷ Systema scholarum. 1845. (Népoktatási része 1846. december 21. — külön.) — Közli: Péterfy i.m. I. kötet, 128—131.

⁸ Uo. 131. (Idézet Schwarcz Gyulától.)

⁹ SML: Alispáni iratok. 4146/1865. — Ez és a továbbiakban feltüntetett alispáni ügyiratok legnagyobb része a 730/1867. sz. csomóban található, amely az 1863—1867-es időszak népoktatással kapcsolatos alispáni iratait egybegyűjtve tartalmazza. A statisztikai jelentések eredeti száma: 1616/1863. (A továbbiakban — megkülönböztetésül — az eredeti iktatószámot tüntetjük fel).

telt sürgetésekre érkeztek be az alispáni hivatalhoz, és a megyei összesítést csak 1863 végén vagy 1864 első felében terjeszthették fel.¹⁰ Időközben a helytartótanács beszüntette a statisztikai irodát; ezeknek az adatoknak a feldolgozására valószínűleg nem is került sor.¹¹ Ezek a táblázatok azonban — minden fogyatékosságuk ellenére — lehetővé teszik, hogy a korabeli egyházi statisztikáknál részletesebb és teljesebb áttekintést nyerjünk a megye népoktatási viszonyairól, és óvatos összevetésre is módot adnak az 1861/62. és az 1865/66. évi, hivatalosan is közzétett adatokkal.¹²

Ehhez az adatfelvételhez kapcsolódtak 1862—63-ban az iskola nélküli községek bekebeleztetésére, 1864-ben pedig az iskolai hiányok megszüntetésére és a „tanodával nem rendelkező községek” iskolai ellátására vonatkozó rendelkezések, amelyek végrehajtása további adatokkal egészíti ki a statisztikából nyert képet.¹³

Nehezíti viszont az áttekintést, hogy ezek az ügyek sokszor egymással összefonódó tengerikigóvá nőttek; a szolgabírói rutinjelentések — gyakran önmagukkal is ellentmondásba keveredve — rendszertelenül és pontatlanul adnak tájékoztatást a népoktatás helyzetéről.¹⁴ A közigazgatási és az egyházi hatóságok — rendeletekben szabályozott — együttműködését a bizalmatlanság, a feladatok áthárítása és a felelősség alóli kölcsönös kibúvás jellemezte; nem meglepő tehát, hogy eredmény alig mutatható fel.¹⁵ E népoktatással kapcsolatos közös tevékenység összefoglaló bírázata a helytartótanács 4281/1864. sz. leirata „Somogy vármegye közönségének”:

„A tanügyi statisztikai adatok iránt ... kelt fölterjesztéséből kiderül, hogy a megyében még 30 helységben tanoda nem létezik, továbbá, hogy a megyebeli minden vallásfelekezeti lakosságból összesen 26 028 mindkét nemű tanköteles ... találtatik, és hogy ezek közül még 2752 tanköteles gyermek minden oktatást nélkülöz... A megyének felette rossz lábon álló közbiztonsági viszonya az oktatás elhanyagolásán alapszik, és csak ennek javítása által alaposan orvosoltatik. Ezen körülmények sejtetni hagyják, miszerint ugyanott a köznép nevelése és oktatása az illető tanítók, s a tanügyre befolyással bíró közegek által nem elég lelkiismeretesen kezeltetik, és valószínűleg a tanodalátogató gyermekeknek a tankötelezettségi aránya nem éppen olyan kedvező, minőnek azt az elől idézett statisztikai adatok feltűntetik. Nemcsak a rest és nem képes tanítók, hanem azon közegek is feljelentendők, illetőleg feleletre vonandók, kik hívtelen kimutatásokat készítettek vagy készítenek.”¹⁶

Az 1863 nyarán elkészült statisztikai jelentések 293. község népoktatási adatait tartalmazzák vallásfelekezetek szerinti megoszlásban. (A település lakóinak száma; az adott vallásfelekezethez tartozó lakosság száma; a tanköteles és a valóban iskolába járó 6—12 éves fiúk és lányok száma; iskolák—tanítók; a vasárnapi iskolába járó fiúk és leányok száma.) A táblázatok számadatait a következő években lezajlott vizsgálatok jegyzőkönyvei és más jelentések alapján fenntartásokkal kell fogadnunk. Az anyag — ennek ellenére — lehetőséget ad fontos összefüggések vizsgálatára; belső arányai valóságos viszonyokat

¹⁰ SML: Alispáni iratok. 1616/1863. (A Helytartótanács 90 753/1863. V. 4. sz. rendelete). — Vö.: uo. 1729, 2877/1863., 413, 4075, 4254/1864. (Köztük a Helytartótanács 63 832/1863., 4282, 8396/1864. sz. sürgető leirata.)

¹¹ Péterfy i.m. I. kötet, 156.

¹² L. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Kiad. a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Kir. Minisztérium Statisztikai Szakosztálya. I. évf. 5. füzet. Buda, 1869.

¹³ SML: Alispáni iratok. 2579, 2877/1863., 413, 512, 4354/1864., 518, 844, 2579, 2961, 2964, 3140, 3265, 4146, 4561/1865., 609, 633, 2181, 5515/1866. (Köztük a Helytartótanács 57 479/1862., 4133, 10751, 42 556, 53 811, 55 076, 58 909, 74 659, 84 860/1864. sz. rendeletei és leirata.)

¹⁴ SML: Alispáni iratok. 4354/1864. (A szigetvári, a marcali és az igali szolgabíró jelentései.)

¹⁵ Uo. 4364/1864. 3140/1865.

¹⁶ Uo. 413, 4354/1864.

tükröznek; megfelelő más adatokkal összevetve pedig felbecsülhető a pontatlannak tűnő adatok értéke, valószínűsége is.

Somogy megyében — 1857-es adat szerint — 36 mezőváros és 280 község, összesen 316 település volt.¹⁷ Az egyéb településekről — puszták, uradalmi központok — nincsenek pontos adataink. Az összeírásból 23 helység adatai hiányoznak. Ezek egy részéről feltehetően a statisztika javítása érdekében nem esett szó (közülük néhányal a későbbiek során az iskola nélküli községek között találkozhatunk); más községek bizonyára az adatszolgáltató helyi előjáróságok késlekedése vagy mulasztása miatt maradtak ki.

A 293 település közül 266-ban működött egy vagy több felekezeti, ill. magániskola.

Járás	Települések száma	Összeírt	Nincs iskola	1 iskola	2 iskola	3 iskola	4 vagy több iskola	Iskolával rendelkező település	Az iskolák összes száma
Babócsai	54	45	4	31	9	1	—	41	52
Igali	61	58	2	33	15	7	1 (4)	56	88
Kaposi	52	52	4	35	12	1	—	48	62
Marcali	66	60	6	46	7	1	—	54	63
Szigetvári	68	63	9	47	7	—	—	54	61
Központi	15	15	2	11	1	—	1 (6)	13	19
Összesen	316	293	27	203	51	10	2	266	345

A 27 iskola nélküli község közül 13-ból a viszonylag közel fekvő szomszédos községbe jártak — járhattak — át a tanulók. Három községben volt ugyan iskolaépület, de nem tartottak tanítót. 11 községnek azonban sem épülete, sem tanítója nem volt; a környező — azonos felekezethez tartozó — községek nagyobb távolsága vagy a községek sikertelen egyezkedése miatt a „bekebelezetés” sem volt megoldható. Az iskola nélküli községek közé sorolható az összeírásban nem szereplő 23 település nagyobb része is.¹⁸ A különböző adatokat, későbbi forrásokat egybevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy az iskola nélküli települések száma valószínűleg a negyvenet is meghaladta.¹⁹

A kimutatásokban nem szerepelnek azok a nagyobb uradalmi központok, puszták sem, amelyek — a községektől távol — tovább gyarapították a ténylegesen iskolába nem járó tankötelesek, illetve az iskolával nem rendelkező települések számát. A néhány meglévő uradalmi iskola fenntartása és működtetése is állandó alkudozások függvénye volt, újak építésére — bár a hatóságok ezt több helyen kezdeményezték — ezekben az években nem került sor.²⁰

Saját iskola híján megoldhatatlan volt azoknak a tanköteleseknek a rendszeres iskolabajárása, akik a két- vagy többvallású községek felekezeti kisebbségéhez

¹⁷ A történeti statisztika forrásai. (Szerk. Kovacsics József. Bp. 1957.) alapján. Közli: Kanyar: Harminc nemzedék. 263.

¹⁸ SML: Alispáni iratok. 1616/1863., 518/1865., 5515/1866.

¹⁹ Uo. Alispáni iratok. 413/1864. (A Helytartótanács 4281/1864. sz. leirata.)

²⁰ Közli Péterfy i.m. 129—130.

tartoztak. Ezt a helyzetet néhány községben a nemzetiségi különbségek is bonyolították.²¹

Ugyanakkor 300—400 lelket számláló községekben működött két, sőt három felekezeti iskola; a mintegy 1000 lakosú Bábonyban pedig négy!²²

A statisztikai kimutatásokban szereplő elemi népiskolák legfontosabb adatait és a népoktatás néhány mutatóját a következő oldalon közölt táblázatok — közigazgatási egységek, ill. felekezetek szerinti megoszlásban — foglalják össze.

A helytartótanács hoz felterjesztett megyei összesítés szerint a 6—12 éves korú tankötelesek száma 26 028 volt. A számítások ellenőrzése után ez az adat 25 954-re módosult. Az iskolába járó gyermekek száma 23 292-re, az iskolai oktatásban nem részesülőké pedig 2652-re. Eszerint az iskolába járók aránya 89,4⁰/₀ volt.

PÉTERFY Sándor a bécsi statisztikai központi bizottság 1864-ről közzétett adatait — ezek között is elsősorban az iskolába járók országosan 92,5⁰/₀-os arányát — értékelve „a valószínűsegtől igen távol eső, felettébb kedvező tényekről tanúskodó” közleménynek minősíti.²³ Ezeknek az adatoknak hitelességét Konek is kétségbe vonta, hol 63,4⁰/₀-ra, hol 59,2⁰/₀-ra szállította le — becslés alapján — az iskolába járók arányát.²⁴ SCHWARCZ Gyula 50⁰/₀-ra sem becsülte arányukat.²⁵

A szolgabírói jelentések nagyvonalúsága alapján is bizonyos, hogy ez a közel 90⁰/₀-os arány nem felel meg a valóságos helyzetnek, ellentmond az 1860-as évek első felére jellemző általános visszaesésnek, lazaságnak. Az elszórtan élő felekezeti kisebbségek, a nyilvántartásból kimaradt községek és a falvaktól távol eső pusztai települések lakosságának tanköteles korosztálya nem szerepel az összeírásban. Az elsőt kb. 800—1000-re, a második csoportot kb. 1000—1200-ra, az utóbbiakat 1000—1500-ra becsülhetjük; az „elfelejtett” tankötelesek száma mintegy 3 és fél ezerre tehető.²⁶ Ennek megfelelően a tanköteles (6—12 éves) gyermekek száma a hivatalosan kimutatott kb. 26 000-ról kb. 29 500-ra módosul. Ezt a feltételezésünket a megye népességének számára és a tankötelesek arányára vonatkozó — és az 1863-as statisztikai adatok némi korrekcióját követelő — számítások is igazolni látszanak.²⁷ Ezek szerint is 29—30 ezerre becsülhető a tankötelesek száma, tehát 3—4000-rel többre, mint ahány az összeírásban szerepel.

A valóban iskolába járóknak feltüntetett 89,7 (89,4) ⁰/₀ így 70—80⁰/₀ -ra módosul. Ez az arány a következő évek adataival szembeesítve is reálisnak látszik.²⁸

²¹ A felekezeti kisebbség lélekszáma 27 somogyi községben haladta meg a 150 főt, ami esetenként kb. 15—20 tanköteles (6—12 éves) gyermeket jelentett. Példákat 1. SML: Alispáni iratok. 4354/1844.

²² Három felekezeti iskola volt Kadarkúton, Ádándon, Bálványoson, Kötcsén, Nagyberényben, Ságváron, Szilban, Tabon, Nagybjomban és Csurgón. — Kaposvárott a katolikus főtanoda és az izraelita elemi iskola mellett négy magániskola működött.

²³ Péterfy i. m. I. kötet, 156.

²⁴ Idézi Péterfy uo.

²⁵ Péterfy i. m. I. kötet, 157.

²⁶ L. a 19. sz. jegyzetet, ill. SML: Alispáni iratok. 4354/1864., 5515/1866.

²⁷ A tanköteles korú népesség aránya az összes népességhez viszonyítva Somogy megyében öt évtized (1860—1910.) statisztikai adatai szerint 10,7—12,3⁰/₀ között változik, átlagosan legalább 11⁰/₀-os. Ezt figyelembe véve 1863-ban a tankötelesek száma kb. 29 500—30 000-re tehető.

²⁸ A tanköteles és a ténylegesen iskolába járó tanulók aránya a következő években: 1869: 81,9; 1870: 90,9; 1881: 86,4; 1893: 93,1; 1900: 94,6. — Az adatokat összegyűjtötte Kelemen Elemér: Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején. Kaposvár, 1970. 84.

1. Összesített táblázat közigazgatási beosztás szerint

Somogy megye (járás)	Az adott fel.-hez tart. lak. sz.	Tankötelesek										Isk. sz.	Tanítók sz.	Vasárnapi iskolába jár		
		Összes száma			iskolába jár			Nem jár iskolába			Jár %			f.	l.	ö.
		f.	l.	ö.	f.	l.	ö.	f.	l.	ö.						
1. Babócsai	43 513	2 321	1 976	4 297	1 888	1 552	3 440	433	424	857	80,0	52	62	648	530	1 178
2. Igali	57 479	3 176	2 840	6 016	3 007	2 670	5 667	169	170	339	94,3	88	104	1 008	912	1 920
3. Kaposi	46 205	2 304	2 073	4 377	1 974	1 778	3 752	330	295	625	85,7	62	68	544	540	1 084
4. Marcali	55 194	3 107	2 794	5 901	2 888	2 532	5 420	219	262	481	91,8	63	72	1 221	1 136	2 357
5. Szigeti	37 463	2 030	1 766	3 796	1 940	1 666	3 606	90	100	190	94,9	61	70	784	924	1 708
6. Központi	14 922	833	734	1 567	748	659	1 407	85	75	160	89,7	19	31	629	135	764
Összesen	254 776	13 771	12 183	25 954	12 445	10 837	23 302	1 326	1 326	2 652	89,7	345	407	4 834	4 177	9 011

2. Összesített táblázat vallásfelekezetek szerint

Vallás- feleke- zet	Tankötelesek										Isko- lák száma	A tanít- ók száma	1 isk.- ra jutó tanító	1 isk.- ra jutó tanuló	1 tanít- óra jutó tanuló	Vasárnapi iskolába jár		
	Összes száma			Iskolába jár			Nem jár iskolába			Jár %						f.	l.	ö.
	f.	l.	ö.	f.	l.	ö.	f.	l.	ö.									
R. kat.	9 339	8 363	17 702	8 627	7 584	16 211	712	779	1 491	91,5	201	245	1,21	88,1	72,3	4 245	3 638	7 883
Ev.	879	789	1 668	827	732	1 559	52	57	109	93,4	29	30	1,03	57,5	55,6	188	175	363
Ref.	2 992	2 679	5 671	2 477	2 278	4 755	515	401	916	83,8	94	97	1,03	60,3	58,4	377	364	741
Izr.	561	352	913	514	263	777	47	89	136	85,1	21	35	1,66	43,6	26,0	24	—	24
Össz.	13 771	12 183	25 954	12 445	10 857	23 302	1 326	1 326	2 652	89,7	345	407	1,17	75,2	63,7	4 834	4 177	9 011

A „minden oktatást nélkülöző” gyermekek száma az összesítésben szereplő 2652-vel szemben tehát mintegy 5000.²⁹

Természetesen nem szabad meglepednünk arról, hogy ezek az adatok az iskola „szorgalmi idejére”, az őszi-téli hónapokra is csak fenntartásokkal fogadhatók el. A tavaszi-nyári és a kora őszi időszakban a mezőgazdasági munkák, főképp a legeltetés tömegesen tartották vissza a gyermekeket, a falusi iskolák valósággal elnéptelenedtek. Télen viszont a ruha- és lábbelihiány, az iskolák fűthetlensége, valamint a járhatatlan utak, a távoli iskolák megközelíthetlensége jelentették a rendszeres iskolába járás elháríthatatlan akadályait. Ezek a körülmények arra figyelmeztetnek, hogy az „iskolába járók” száma a többet-kevesebbet hiányzó, de a vizsgákon részt vevő tankötelesek számát is magában foglalja; s hogy a fennmaradó kb. 20% „iskolába nem járó” valójában teljesen iskola nélkül felnövő, „vad gyerek” volt.³⁰

Az egyes közigazgatási egységek iskoláztatási helyzetét vizsgálva szembetűnő a babócsai és a kaposvári járásnak az átlagosnál kedvezőtlenebb helyzete. Ennek magyarázatát a sajátos gazdasági—társadalmi körülményekből következő településföldrajzi viszonyokban kell keresnünk; a statisztikát a nagy kiterjedésű uradalmak, a községektől távoli puszták iskolába nem járó tankötelesei „rontották”. A központi járás hasonló helyzetén a városiasodó Kaposvár adatai enyhítenek; a megyeszékhely iskolaügyének fejlődése korszakunkban némiképp meggyorsult. Az igáli járásban az adatszolgáltatás nagyvonalúsága eredményezett kedvezőbb képet. A nagy múltú, 18. században alapított protestáns elemi iskolákkal rendelkező marcali járásnak, különösképpen Csurgó környékének adatai — más tényezők mellett — a művelődési hagyományok meghatározó szerepéről vallanak.

A különböző vallásfelekezetek adataiból, legalábbis az iskolába járást illetően nem annyira iskoláztatási viszonyaikra, mint inkább az adatszolgáltatás hitelességének mértékére következtethetünk. A jelentésekben nem tükröződik a felekezeti kisebbségek iskoláztatásának megoldása, illetve megoldatlansága.³¹

Megoldatlan kérdés volt korszakunkban az *iskolalátogatás ellenőrzése*, a rendeletekben előírt eljárások betartása és betartatása.³² A Bach-korszak népszerűtlen intézkedéseinek ellenhatásaként is, de főképp közömbösségből, kényelemből a községi előljáróságok és az egyházi hatóságok nem sokat törődtek az iskolai mulasztásokkal. Formális volt a járási hatóságok ellenőrző tevékenysége is. Ilyen körülmények között a tanítóknak sem lehetett szemére vetni, hogy nem szorgalmazták kellő eréllyel az iskolába járást, a szigorúbb felelősségre vonást, hogy nem tettek feljelentést a rendszeresen mulasztó tanulók szülei ellen. A tanító és a község egyébként is feszült viszonyát még jobban elmérgesítette, a tanító megélhetését fenyegette, ha következetesen érvényt próbált szerezni az előírásoknak.³³

A statisztikai adatszolgáltatás a *vasárnapi iskolákra* is kiterjedt; bár csak a „ténylegesen iskolába járók” számát mutatja ki, a tankötelezettség adatai nélkül.

Az 1855-ben életre hívott, a 12—14 éves gyermekek számára „a mindennapi iskolában tanultak ismétlését és pótlását” szolgáló vasárnapi iskolákat erősen sújtották az 1860—61-es változások.

²⁹ Vö. az 1869-es tanfelügyelői összeírás adataival. — Somogy, 1870. 22. sz.

³⁰ Egy községben. Somogy, 1869. 38. sz. — uo. 1872. 22. sz.

³¹ SML: Alispáni iratok. 2335, 4354/1864.

³² L. Péterfy i.m. I. kötet, 129.

³³ L. a somogyi tanítók cikkeit a Somogy 1866—69-es évfolyamában. — Vö. *Kanyar*: Harminc nemzedék. 274—276.

A községek egy része visszatartotta a 12. évüket betöltött tanköteleseket, s a „tanoncok” számának csökkenésével érvelve csökkentette a tanító fizetését, elbocsátotta a segédtanítót.³⁴

Somogy megyében 1863-ban 175 községben, tehát az elemi népiskolával rendelkező települések 65,7 %-ában működött összesen 189 vasárnapi iskola. Az előző évtized arányait őrzi, a protestáns egyházak elzárkózását mutatja a vasárnapi iskolával szemben, hogy amíg a katolikus népiskolák 76,1 %-a mellett találunk ismétlő iskolát, addig az evangélikusoknál ez az arány 48,2, a reformátusoknál csak 22,3 %

A vasárnapi iskolába járók aránya az összesített adatokból becsült kb. 10 500 13—14 éves gyermek kb. 85 %-a. Ha a tankötelesek adatainak megközelítésénél alkalmazott gondolatmenetet követjük, a korosztályt 12 000-re, az iskolába járás arányát pedig 70—75 %-ra becsülhetjük. A rendes korú tankötelesekről elmondottak itt természetesen fokozottabb mértékben érvényesek.³⁵

A helytartótanács 1862-ben intézkedett a római katolikus és a görög katolikus elemi népiskolák állapotának felülvizsgálatáról.³⁶ Bár ez a tájékozódás nem terjedt ki a protestáns egyházak és a zsidók iskoláira, a megye népiskoláinak többségét — 60 %-át — kitevő katolikus iskolákról nyert értesülések értékes adalékokat jelentenek a *népiskolák korabeli állapotára* vonatkozóan.

A megyei hatóságok — többszöri sürgetés után — csak 1864 februárjában tették meg az első lépéseket; a helyszíni vizsgálatok és tárgyalások pedig — részben a járási szolgabírók hanyagsága, részben az egyházi iskolafelügyelők és a községi előjárók tartózkodása miatt — az év végéig elhúzódtak.³⁷ A helytartótanács által bekért 63 községi jegyzőkönyv közül 1865. február 16-ig csak 49-et terjeszthetett fel a megye; a hiányzó 14-ből 13-at 1865 júliusában.³⁸

A szolgabírói jelentések és a helyszíni jegyzőkönyvek egyes községekben valóban aggasztónak találták az iskolák állapotát. A felső-babócsai járásban, Szentbenedeken „az iskolai és a tanítói helyiség oly rongyos állapotban vagon, hogy abban nemcsak a tanítónak lakni, de annál kevésbé tanítást tenni, majd lehetetlen”.³⁹ A szigeti járásbeli Kiskeresztúron „a tanszoba az iskolás gyermekek számára kicsinynek és alacsonyok találtatván, a község egy új tanszobájának felépítésére felszólított”.⁴⁰ A szolgabíró beszámol arról, hogy a tárgyalások alapján további négy község — Homok, Hajmás, Gyarmat és Szentbalázs — határozta el az iskolaház építését.⁴¹ Hasonló kötelezettséget vállalt a községi előjáróság az igali járásban Ádándon, ahol az iskola tűzfala fenyegetett bedőléssel és a sároztatlan padlás miatt az épületet nem lehetett kifűteni; Torvajon, ahol „az oskola, kivált az őszi és a téli rövid napokban sötétes, mert ablakai kicsinyek”; Kapolyban, ahol „a padlás keresztgerendái gyengék és . . . a ház fedelének déli része javítást igényel”.⁴² Az iskolák korabeli állapotát — és az adatszolgáltatást is — jellemzően mutatja a járási székhely iskolájának sorsa. Igal nem szerepelt a „hiányos iskolák” listáján, az épület azonban 1865 tavaszán a hóolvadás után összedőlt.⁴³ A többi községben a jelentések szerint rendben voltak az iskolaépületek.

³⁴ Uo. I. kötet, 147., 153—154. — BALOGH: i. m. 514. — SML: Alispáni iratok. 834, 1616/1863.

³⁵ L. a 27—28. sz. jegyzetet.

³⁶ SML: Alispáni iratok. 834/1863.

³⁷ Uo. 512, 4354/1864.

³⁸ Uo. 4075/1864., 844/1865. — uo. 4354/1864. és 609, 5515/1866.

³⁹ Uo. 4354/1864.

⁴⁰ Uo. 609/1866. (A szigeti járás jelentése a mellékelt jegyzőkönyvekkel.)

⁴¹ Uo.

⁴² Uo. 3469/1865.

⁴³ Uo. 3469/1865.

Az iskolai hiányok pótlásának előírásával egyidőben kezdte szorgalmazni a helytartótanács az iskola nélküli katolikus községek helyzetének rendezését is.⁴⁴ Ezek száma az 1863-as összeírás szerint 22 volt; az 1865-ös felterjesztés két részletben 23 helységet említ, más szórványos adatok ezt 30-ra egészítik ki. Egy későbbi kimutatás ismét 23, de részben először szereplő települést sorol fel. Mindebből arra következtethetünk, hogy a rendszertelen és hiányos adatszolgáltatás eredményeképpen nem is tisztázódott, hány iskola nélküli helység volt a megyében. Ennek eldöntését megnehezíti, hogy az utóbbi kimutatásban már olyan puszták is szerepelnek — tekintélyes számú tankötelessel —, amelyekről korábban szó sem esett, s amelyek önmagukban — vagy a közelieliek együttesen — szintén iskolára igényt tartó településnek számíthatók.⁴⁵

A helytartótanács kezdeményezésére lezajlott tárgyalások eleve sejtették, hogy az akciótól radikális változást nem lehetett remélni. Eredményeit mérlegelve azonban megállapíthatjuk, hogy a *népoktatás feltételeinek javítására irányuló szándék* — a közigazgatás bürokratikus áttételein keresztül is — *többnyire kedvező visszhangra talált*. Elsősorban azokban a volt úrbéres községekben, amelyekben akár az iskola felújításának, akár egy új iskola felépítésének az anyagi feltételeit saját erőforrásokból biztosítani tudták; és amelyekben a gazdasági-társadalmi fejlődés velejárójaként, természetes következményeként a művelődés, az iskoláztatás igénye is megerősödött. Súlyos gondot, önerőből megoldhatatlan feladatot jelentett azonban az uradalmakra szoruló, zsellérlakta, nincstelen településeken és a cselédek lakta pusztákon.

Az iskola nélküli települések mintegy 20—25⁰/₁₀-a esetén megoldást jelentett a közeli községekhez kapcsolás, a „bekebelezetés”. Az iskolafenntartási hozzájárulások szabályozásával, a vita-lehetőségek kizárásával az iskola igénybevételének, a rendszeres iskolába járásnak sok kicsinyes akadálya elhárul. Az anyaközségektől távoli települések — mint pl. Orci, Sántos, Szentjakab, Tótváros, Vrácsik és a puszták nagy része — helyzetén azonban a formális bekebelezés nem segített.

Ezeknek a községeknek egy része „magántanítót” fogadott, helyben próbálta — gyakran bérelt helyiségben — megoldani az oktatást. Cserénfán pl., hogy „némileg itt is előmenetel tételesség, akképp nyilatkozott a község, miszerint a most folyamatban levő tagosítás bevégeztével kész leend a szentbalázi mesterrel egy segédtanító tartása felett egyezkedni, ki is akkor Cserénfára menne az oktatást egy... e célra előkészítendő helyiségben végezni.”⁴⁶ Szentjakabon azonban „csak a nép túlságos megerőltetésével lehetne rendes elemi iskola létesítése”; Kaposújlakon „úgy lehetne elemi iskolát építeni, ha a magas kormány és a helybeli földesuraság mind az iskola építésére, mind a tanító ellátására segédkezet nyújtanának.” Pedig — mint pl. Sántoson — „ha csak kevés segély akadna, mindenkor kész volna a nép rendes tanodát felállítani.”⁴⁷

Az iskolaépítés támogatására sem a régi „canonica visitatiók” alapján, sem közigazgatási úton nem lehetett kényszeríteni „a volt földes uraságot”, aki — egy alispáni állásfoglalás szerint is — „általában csak községi tagnak tekintendő”.⁴⁸

Az uradalmi cselédek gyermekeinek rendes iskoláztatása végképp a birtokosok jóindulatán múlott. Besenyő és Rinyaszentkirály „baja” (ti. iskolánélkü-

⁴⁴ Uo. 2579/1863.

⁴⁵ Uo. 518, 4354/1864., 518, 620, 2961/1865.

⁴⁶ Uo. 4354/1864., 518, 3265/1865., 633/1866.

⁴⁷ Uo. 518/1864., 600/1866.

⁴⁸ Uo. 3469/1865. vö. uo. 4354/1864.

lisége) a jelentés szerint „csak úgy lehetne orvosolható, ha az illető gr. Somssich, gr. Festetich és báró Wenkheim földesuraságok belátnák azt, miként saját cselédek gyermekei, kik a többséget teszik, az iskola hiányában minden morális tanhallgatás nélkül nevelkednek fel”.⁴⁹ Az „illető földesuraságok” többsége azonban elzárkózott minden támogatás elől, nem tartotta szükségesnek a cselédek „túlságos iskoláztatását”. Eszterházy herceg megbízottja a zselléreknek „az uradalom erányában oly hálaadatlan viselkedése” miatt hártotta el a bőszenfalviak támogatást igénylő kérését.⁵⁰

Néhány község saját erejéből teljesítette az 1864-es tárgyalásokon vállalt kötelezettséget. Nemcsak a kisebb-nagyobb hibák kijavítása történt meg, mint pl. Belezsnán, Bükkösdön, Kárán,⁵¹ hanem több községben felépült a megígért új iskola is.

Az összedőlt igali iskola helyett épült újbán 1865. december 17-én kezdődött meg a tanítás, és a következő évi Szent György napig pótladó kivetése útján gondoskodtak a teljes javításról és felszerelésről.⁵² Zselickisfalud, Patca és Szilvásszentmárton lakossága közös erővel állított új iskolát.⁵³ Ezekenkívül 1864—1866 között Nagyatádon, Töröcskén, Szentpálon, Hajmásán, Homokon, Gyarmaton és Fiadon épült új iskola, összesen 9. Megkezdődött a gamási és a karádi iskola építése és tárgyalások folytak Megyer, valamint Bodrog, Csombárd és Újfalú közös iskolájának építése ügyében.⁵⁴

Az új iskolák egy részének felszerelése a ugyan hiányos volt, de Gyarmat és Fiad kivételével mindegyikbe „rendes tanító” is került, és a „tanoncok” is eljártak iskolákba.⁵⁵

Az iskolák *felszerelésével* kapcsolatban a tárgyalások jegyzőkönyvei elsősorban a megfelelő asztalok és padok, valamint a számológépek hiányát vagy rossz állapotát tették szóvá; s ezek pótlására, javítására kötelezték a községi előljáróságokat. Nincs utalás a gyerekek felszerelésére, taneszközökkel való ellátottságára. Egy 1866-os adat szerint kb. 700 katolikus és mintegy 100 más vallású iskolás gyermek kapott tankönyv-segélyt; s kb. 25%-uk volt tandíjmentes.⁵⁶ Kevés adat van az iskolák gyakorlótereire, faiskoláira vonatkozóan. A tagosításokkal kapcsolatban többször történt említés a mester részére kihasított földterületről, de alig egy-két esetben az iskola célját szolgáló „példánykertről”. Egy korabeli összeírásból megállapíthatjuk, hogy a megyében 204 községben volt nyilvántartott faiskola. Csak nyolc községnél említik azonban meg, hogy a faiskola a tanító tulajdonában vagy kezelésében van, és egyedül a szentpéteri mesterről jegyzik meg, hogy „a nemesítéseket tanítványaival együtt gyakorolja”.⁵⁷

⁴⁹ Uo. 4354/1864.

⁵⁰ Uo. 609/1866.

⁵¹ Uo. 4354/1864.

⁵² Uo. 4936/1865.

⁵³ Uo. 609/1866.

⁵⁴ Uo. 683, 4056/1865., 609, 730, 734, 5515/1866. — vö. 4354/1864.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Hivatalos Statisztikai Közlemények. I. évf. 5. füzet. „D-táblázat”. 241—297. l.

⁵⁷ SML: Alispáni iratok. 2559, 3991/1863.

Megyei átlagban — a statisztikában szereplő tankötelesek számát tekintve — *egy iskolára 75,2 tanuló jutott.* (Katolikus: 88,1; református: 60,3; evangélikus: 57,5; izraelita: 43,6.) Az országos átlag az 1865—66-os adatok szerint a tankötelesek száma alapján 112; a ténylegesen iskolába járóké 84,5 volt.⁵⁸

A fenti adat nagyjából — az izraelita iskolákat kivéve — az egy tanteremre jutó gyermekek számát is jelenti, mivel a több tantermes iskolák száma csekély, elhanyagolható. Ha a tankötelesek feltételezetten magasabb számát vesszük figyelembe, az átlag kb. 85, ha az iskolába járók számát, 67. Ez nemcsak a korabeli országos, hanem a századfordulói megyei adatokhoz viszonyítva is kedvezőnek mondható. (1890: kb. 97; 1910: kb. 95.) Ha azonban a tantermek korabeli méreteire, állapotára, világitási és szellőztetési viszonyaira gondolunk, a zsúfoltság elviselhetetlennek tűnik.

Az egy iskolára jutó tanítók száma (átlag: 1,17; — katolikus: 1,21; református-evangélikus: 1,03; izraelita: 1,66) elsősorban azt bizonyítja, hogy az iskolák zöme „egytanerős” iskola volt; segédtanítót — még ha a gyerekek száma meg is haladta a 100-at — kevés helyen alkalmaztak. A kéttanerős iskolák száma 38 (ebből 32 katolikus, 1—1 evangélikus és református, 4 izraelita); a három tanítós iskoláké 6 (katolikus 2; izraelita: 4). Négy tanítóval működött a szigetvári, nyolccal a kaposvári főtanoda. Azoknak a községeknek a száma, amelyekben a tanítás tanító hiányában szünetelt, kb. 10—12-re becsülhető.

Messzebbmenő következtetésre juthatunk, ha *az egy tanítóra jutó iskolaköteles tanulók számát* vizsgáljuk. A katolikus iskolák 72,3-as átlaga (1865—66-os országos átlag: 100,1) a tanítók nagyfokú megterheléséről árulkodik. A protestáns iskolák esetén ez az átlag — 55,6 és 58,4 (országosan 74 és 69) — kedvezőbb. Az izraelita iskolák 26-os átlaga (országosan 50), amely nemcsak a viszonylag kisebb tanulólétszám, hanem 2—3 tanító alkalmazásának köszönhető, az itt folyó munka nagyobb intenzitására, közismert tényekkel bizonyítható eredményességére enged következtetni.⁵⁹ A megyei átlag végeredményben az országos helyzetnél kedvezőbb képet mutat (63,7—88,5); néhány későbbi megyei adatnál is jobb.

A tanítók túlterhelése azonban így is nagyfokú. A magas tanulólétszám — a lassan terjedő új metodikai eljárások ellenére — gátolta az eredményes munkát. A vasárnapi ismétlő iskolába járó tanulók oktatása is a mesterekre maradt, segédtanítót csak néhány községben találunk. Ez elsősorban az egyébként is nehezebb körülmények között dolgozó katolikus tanítók helyzetét rontotta.⁶⁰

Ezek az adatok *a néptanítók helyzetéről, munkakörülményeiről* is sokat mondanak. Nem beszélnek azonban „iskolán kívüli” tevékenységükről: a sokféle feladatot jelentő kántorizálásról, a jegyzősködésről és a féléparaszti életformával együttjáró mezőgazdasági munkáról.

⁵⁸ Hivatalos Statisztikai Közlemények. I. évf. 5. füzet. „C-táblázat.” 158—237. l.

⁵⁹ Vö. *Hanák—Lackó—Ránki*: Gazdaság, társadalom, társadalmi—politikai gondolkodás Magyarországon a kapitalizmus korában. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. Bp. 1971. 13—86. 39—40.

⁶⁰ Mikén 108, Tabon 118, Belezsnán, Alsógyékényesen 130 rendeskorú tanköteles jutott egy tanítóra; Nagyatádon 225 rendes és 50 ismétlő, Taranyban 238, ill. 94, Kéthelyen 240, ill. 110 tanulót tanított két tanító. Lengyeltóiban 150, ill. 233, Felsősegeden 201, ill. 105 tanuló járt egy tanító elé.

A jegyzőkönyvek „némelyikében a tanítói fizetésről is intézkedés történt”. A központi járás jelentése szerint azonban „máris a községek és a tanítók között surlódások támadtak a megállapított mennyiségről”.⁶¹ Valóban, ezeken az éveken is végighúzódo viták témája a *tanítók fizetése*, a magyar népoktatás, a magyar tanítóság történetének megújuló keserősége.

Az úrbéri birtokrendezések során rendeződött a tanítói javadalom alapját jelentő *tanítói „illetményföld”* kérdése. Ennek nagysága — OROSZ István szerint — az egésztelkes lelkészi birtokkal szemben — általában $\frac{1}{2}$ telek nagyságú volt.⁶² A birtokunkban lévő adatok szerint megyénkben $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ telek között változott; ahol pedig az úrbérendezés lezárása után kezdődött az alku, $\frac{1}{2}$ —3 holdra redukálódott. Töröcskén, „miután egy tanító is már elkerülhetetlenné válik”, egyéb pénz- és természetbeli javadalom mellett a községi elöljáróság „egy fél hold földet adni és azt munkálni ajánl”. Szentjakabon „háznál lévő káposztáskertet” és $\frac{1}{4}$ hold kenderföldet kínáltak a „magántanítóknak”; Csombárdon „három hold feles tavaszi földet”.⁶³

A tanítók teljes jövedelmét az eltérő és nehezen viszonyítható adatok birtokában nehéz pontosan megállapítani. Az 1865/66-os tanév országos statisztikájában 20 forinttól az 500 forintot meghaladó értékig széles skálán mozog a „hivatalos” tanítói jövedelem, aminek nagyobb részét természetbeli szolgáltatások tették ki.⁶⁴

Az ott közölt adatok szerint a somogyi tankerületekben a katolikus tanítók készpénzre átszámított pénz- és természetbeli átlagjövedelme 130—220 forint, a „tanpénz” 7—64 forint, összesen 137—249 forint között, a tanítói föld nagysága $6\frac{1}{2}$ és $11\frac{1}{4}$ hold között változott; eltérő — nagyjából fordított — aránya hozzávetőlegesen kiegyenlítette egymást. Ez megyei átlagban kb. 350—400 forintos évi átlagjövedelmet jelentett. *Ez az országos átlagot* — kb. 220 forint + $4\frac{1}{2}$ hold föld = kb. 310—320 forint — *jelentősen meghaladta*; valamivel magasabb volt a veszprémi püspökség többi egyházkerületének és a szomszédos pécsi püspökségnek az átlagánál. (Az előbbi 340—350, az utóbbi 330—340 forint.)

A külső-somogyi református egyházkerületben a tanítók átlagjövedelme a katolikus tanítókéhoz egyenlő (kb. 195 forint + 8 hold föld); a belső-somogyi egyházkerületben a — kedvezőbb gazdasági feltételek és a tanítók hagyományos megbecsülésének következtében — jóval magasabb (átlag 274 forint + $10\frac{3}{4}$ hold föld), meghaladja az 500 forintos is. Ez a dunántúli és az országos református átlagnál is magasabb. Az evangélikus tanítók átlagjövedelme 350 forint alatti, az izraelita tanítóké közel 550 forint (547 forint 88 krajcár — készpénzben).

Mindezt összevetve a *somogyi tanítók átlagjövedelme az 1860-as években jobb volt az országos átlagnál*, amely alig haladta meg a 300 forintos.

Más rétegek korabeli jövedelmi viszonyaival összehasonlítva ez a jövedelem meglehetősen szerénynek tekinthető. HUNYADY József kéthelyi (Somogy m.) uradalmában a tisztí fizetések közül — a készpénzfizetéseket és a korabeli árviszonyok ismeretében pénzre átszámítható természetbeli szolgáltatásokat figyelembe véve — az ügyész, a tisztartó, a számtartó, az ispán, az orvos és a fővadász jövedelme jelentősen meghaladta, a kertészé elérte az átlagos tanítói jövedelmet, és — a kimutatásunkban szereplők közül — csak az írkokok és a cselédek jövedelme volt alacsonyabb

⁶¹ SML:Alispáni iratok. 1906/1865.

⁶² Orosz István: A differenciálódás és kisajátítás. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. Szerk. Szabó István. Bp. 1965. 2. kötet, 9—145. (Adatunk a 36. lapon.)

⁶³ SML: Alispáni iratok. 4354/1864, 3863/1865., 609, 2181, 5515/1866.

⁶⁴ Hivatalos Statisztikai Közlemények. I. évf. 5. füzet. „B-táblázat”. 127—183. l. — A karádi tankerületben pl. 137 forint és 11 és $\frac{1}{4}$ hold föld, a kaposváriban 249 forint és 6 és fél hold föld volt az átlag. (Egy hold föld átlagjövedelmét az adatok alapján kb. 25 forintra becsülhetjük.)

ennél. Egy egész szekeres béres korabeli konvenciója 160 forint értékű, a tanítói fizetség ennek kb. 2—2½-szerese.⁶⁵

Mindehhez hozzá kell számítanunk még azt is, hogy mind a készpénzjövedelem, mind a természetbeli szolgáltatás jelentős hányada rendszertelen, csak hosszas utánjárással „bevasalható” fizetség volt a községtől vagy egyes lakosoktól (tanköteles gyerekek, párok után). A fizetés gyakran évekilag elmaradt; hatósági úton történő behajtatása gyakran fordította szembe a tanítókat a lakossággal. Ilyen helyeken a tanító tényleges jövedelme — korabeli panaszok alapján — alig érte el a 200—250 forintot. A tanító földjét „szántással, vetéssel, boronálással, aratással és kaszálással, egyszerűen minden szükségelendő munkával” ellátó község — a megállapodások szerint — „a bíró kijelölése alapján” volt köteles ellátni ezt a munkát, ami további huzavonának forrása lehetett.⁶⁶ A tanító alkalmazása, fizetése különösen megalázó alkudozások tárgya volt, ha több község alkalmazta — közös iskolájában — mesterének.⁶⁷

A községek egy része — nem képesített — „magántanító” alkalmazásával próbálta csökkenteni az iskolafenntartás költségeit. A 60-as években létesített iskolák egy részénél — mint pl. Gyarmaton, Fiadon — csak így indulhatott meg a tanítás.⁶⁸ Besenyő község előjárósága azonban úgy vélte, hogy „egy erkölcsi szegény és példátlan jellemű tanító . . . , ki bármely csekély jutalmazással kielégítve lenne, többet ártana példatlanságával, mint használna tanításával”. Éppen ezért a hatóságok és a környékbeli földesurak segítségét kérték a megfelelő tanítói fizetés biztosításához.⁶⁹

Sok vita folyt az 1861-ben elbocsátott segédtanítók visszahívása érdekében. Ezen a téren azonban nem történt érdemleges változás ott sem, ahol az egy tanítóra jutó tanulók száma meghaladta a rendeletben előírt 100-at.

A tanítók alacsony életszínvonala, az egyházi és a községi hatóságokkal szemben kialakult anyagi és erkölcsi függősége meghatározta társadalmi helyzetüket; korlátot szabott művelődésüknek, szakmai fejlődésüknek is. TOBAK Benő hedrehelyi református tanító, a somogyi néptanítók egyik szószólója szomorúan és vádlón állapította meg a „Somogy” című megyei lapban megjelent cikkében, hogy „a legalsóbb foknál is alább áll a hivatal”. Tudok tanítókat — folytatja — kik magok gyűjtik szénájokat, kapálták kertjüket; ismerék, ki maga szedte be, maga fosztotta kukoricáját; s halottam egyről, ki pénzelés végett kosarakat, kocsikasokat köt . . . Miért állítjátok hát, hogy a tanító tudatlan? Mondjátok, hogy szegény!” A tanítói kar — véleménye szerint — „inkább szeretne törvénytől függni, mint kizárólag emberi szeszélytől”.⁷⁰

A megyei népoktatásügy terén kedvező fordulatot jelentett ROBOZ István lapjának, a „Somogy” című „vegyes tartalmú hetilapnak” a megjelenése 1866 márciusában. A meglehetősen mostoha körülmények között működő újság első számaitól kezdve szívesen adott helyet nevelési-oktatási tárgyú híreknek, közleményeknek, dolgozatoknak. A liberális szellemű lap köré csakhamar jelentős helyi szerzőgárda gyűlt össze; soraiban néhány nagy műveltségű lelkeszel, széles látókörű, jó tollú tanítóval (VIKÁR János; TOBAK Benő, ELEMÉY Sándor, SZABADY Gábor, SZALÓKY

⁶⁵ A sójuttatást, a marha- és sertéslegeltetést, a széna- és szalmailletményt, valamint a tüzfát nem számítva is a tisztartó kb. 800, az ispán 600, a fővadász 700, a kertész kb. 450 forintos évi jövedelemmel rendelkezett. — *Kanyar*: Harminc nemzedék. 241—243. (*Galgóczi Károly*: Magyarországi mezőgazdasági statisztika c. műve alapján.) — A konvencióra vonatkozóan l. SML: Alispáni iratok. 3853/1865.

⁶⁶ SML: Alispáni iratok. 609/1866.

⁶⁷ Uo. — I. még uo. 2961, 3853/1865., 2181, 5515/1866.

⁶⁸ Uo. és 4354/1864.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ *Tobak Benő*: A néptanítók. Somogy, 1867. 1. sz. — L. még: *Szabady Gábor* mernyei tanító cikkét. Uo. 1867. 31. sz., *Andorka Gyula* írását. Uo. 1866. 32. sz.

Dániel). A Somogyban megjelenő cikkek, a kibontakozó heves viták a megye haladó közvéleményének kialakulásáról, formálódásáról vallanak.⁷¹

A somogyi népiskolák helyzetének feltárása, az okok és a megoldás keresése a somogyi néptanítók legjobbjait is Eötvös hívévé tette. Okos és szenvedélyes cikkekben bizonyították a népnevelés felkarolásának felelősségét, az állami oktatás szükségességét; a helyi közöny és tehetetlenség ellenében a népoktatási törvény előharcosai voltak a megyében.

Írásaikban már olyan gondolatokkal is találkozhatunk, amelyek túlmutatnak a tanügyi reformokon, a népoktatási törvény társadalmi—politikai korlátain és ellentmondásain. Az egyik cikk szerzője „a közművelődés kiterjedésével” kapcsolatosan azt tartotta „a sajtó legfőbb hivatásának”, hogy a „szociális reform-eszmék körét minden oldalról” megvilágosítsa.⁷² TOBÁK Benő „Népnevelés” c. cikkében pedig azt fejtegette, „kívánatos volna, hogy midőn a szellemi téren is mind magasabb fokra emelgetik a nép, anyagi helyzete megfelelően szilárd és emelkedő legyen”.⁷³

A korszak megyei tanulságainak összegzésekképpen megállapíthatjuk, hogy a kiegyezést megelőző évek somogyi népoktatási viszonyai meghatározták a helyzet megoldásának lehetőségeit, sejtették a kibontakozás majdani ellentmondásait. A polgári korszak elavult iskolahálózatot, kedvezőtlen tárgyi és személyi feltételeket, kevesekre kiterjedő és nagyon eltérő színvonalú népoktatást kapott örökségül. A statisztikai adatok és a viták egyaránt arra figyelmeztettek, hogy milyen nagy feladat vár a népoktatás megjavításán fáradozó erőkre, milyen anyagi és szellemi korlátokat kell lerombolni a fejlődés érdekében. A viták azonban azt is jelezték, hogy — főképpen szellemi téren — kedvező változások mentek végbe. A lassan változó igények képviseletre találtak; Somogyban is kialakult a kérdés határozott rendezését sürgető, majdan Eötvöst támogató értelmiség, elsősorban a tanítószag tábora.

⁷¹ Vö. *Kanyar*: Harminc nemzedék. 260—263. — *Kelemen Elemér*: A népoktatás kérdése a „Somogy” c. lapban a kiegyezés időszakában. *Pedagógiai Szemle*, 1974. 7—8. sz. 684—693.

⁷² *Idők és eszmék*. (Andorka Gyulának.) Uo. 1866. 40. sz.

⁷³ *Tobak Benő*: *Népnevelés*. Uo. 1867. 26. sz.